

De gevolgen van een nietige of vernietigde geldleningsovereenkomst

In dit artikel ga ik in op de gevolgen van de nietigheid dan wel de vernietiging van een rechtshandeling tot het aangaan van een geldleningsovereenkomst en de in het kader van de geldleningsovereenkomst verrichte prestaties (wat de grond voor de nietigheid dan wel de vernietiging is, laat ik verder buiten beschouwing). Hierbij zal met name de vraag aan de orde komen of kan worden volstaan met teruggave van 1) het door de geldgever ter beschikking gestelde bedrag en 2) de door de geldlener betaalde termijnen en rentebedragen.

Vernietiging en nietigheid

De vernietiging van een rechtshandeling heeft in beginsel terugwerkende kracht (art. 3:53 BW). Dit betekent dat de rechtshandeling – en daarmee ook een eventuele geldleningsovereenkomst – wordt geacht nimmer te hebben bestaan. Indien sprake is van nietigheid van een rechtshandeling, is nimmer de met deze rechtshandeling beoogde overeenkomst totstandgekomen.

Een eventueel verrichte prestatie op grond van een nietige of later vernietigde rechtshandeling is derhalve zonder rechtsgrond verricht. In dat geval krijgt degene die een dergelijke prestatie heeft verricht, op grond van artikel 6:203 BW e.v. (onverschuldigde betaling) het recht deze prestatie van degene jegens wie is gepresteerd, terug te vorderen.

Onverschuldigde betaling

Een vordering uit onverschuldigde betaling strekt tot ongedaanmaking van een zonder rechtsgrond verrichte prestatie. Bij ongedaanmaking gaat het om een poging tot benadering van de oude toestand. Het is de bedoeling zoveel mogelijk de toestand te herstellen zoals die bestond voordat de onverschuldigde betaling plaatsvond. In beginsel moet derhalve het onverschuldigd ontvangene worden teruggegeven. Bestaat de prestatie uit de betaling van een geldsom, dan dient volgens lid 2 van artikel 6:203 BW eenzelfde bedrag te worden teruggegeven. De verbintenis uit onverschuldigde betaling ontstaat op het moment waarop de onverschuldigde betaling is verricht, derhalve op het moment dat de desbetreffende prestatie is verricht.

In het kader van een geldleningsovereenkomst heeft de geldgever (kort gezegd) de verplichting een bepaald bedrag ter beschikking te stellen. De geldlener heeft (kort gezegd) de verplichting dit ter beschikking gestel-

de bedrag in termijnen of ineens af te lossen en tevens de verplichting over dit bedrag rente te betalen. Indien deze verplichtingen onverschuldigd zijn verricht omdat de geldleningsovereenkomst nietig is dan wel later wordt vernietigd, dient de geldlener aldus het ter beschikking gestelde bedrag terug te betalen en dient de geldgever de reeds ontvangen termijnen en rentebedragen terug te betalen.

De vraag is echter of daarmee alle prestaties die in het kader van de nietige dan wel vernietigde geldleningsovereenkomst zijn verricht, ongedaan zijn gemaakt. Men kan immers stellen dat de geldlener het genot heeft gehad gedurende een bepaalde periode van het geleende geldbedrag gebruik te maken, terwijl de geldgever dit bedrag niet anders heeft kunnen aanwenden. Dient (en kan) ook deze prestatie ongedaan worden gemaakt?

Ongedaanmaking niet mogelijk

Zoals hiervoor reeds is aangegeven, gaat het bij ongedaanmaking om een poging tot benadering van de oude toestand. Niet in alle gevallen is ongedaanmaking echter mogelijk. Zo zijn er prestaties die naar hun aard niet ongedaan gemaakt kunnen worden. Voor deze prestaties bepaalt artikel 6:210 lid 2 BW:

‘Sluit de aard van de prestatie uit dat zij ongedaan wordt gemaakt, dan treedt, voor zover dit redelijk is, vergoeding van de waarde van de prestatie op het ogenblik van ontvangst daarvoor in de plaats, indien de ontvanger door de prestatie is verrijkt, indien het aan hem is toe te rekenen dat de prestatie is verricht, of indien hij erin had toegestemd een tegenprestatie te verrichten.’

De vraag of een prestatie naar haar aard ongedaan gemaakt kan worden, dient te worden beoordeeld aan de hand van de belangen van partijen. Bekeken moet worden of een poging tot benadering van de oude toestand met het oog op de belangen van partijen zin heeft of niet (T.M. Parl. Gesch. Boek 6). Indien dat niet het geval is, is de ongedaanmaking naar de aard van de prestatie onmogelijk. Hierbij moet vooral worden gedacht aan prestaties die bestaan uit een feitelijk doen of nalaten (het schilderen van een huis, het verrichten van arbeid) of uit een (zuivere) genotsverschaffing (huurgenot).

Wat geldt nu voor het in het kader van een geldleningsovereenkomst ter beschikking gestelde geldbedrag? Naar mijn mening is hier sprake van een prestatie die niet ongedaan gemaakt kan worden, waarop artikel

6:210 lid 2 BW van toepassing is. Ter toelichting het volgende.

Ten eerste kan analoog redenerend aan een huurovereenkomst worden gesteld dat een benadering van de oude situatie niet mogelijk is. Bij een huurovereenkomst is men het erover eens dat een poging tot benadering van de oude toestand met het oog op de belangen van partijen geen zin heeft. De verhuurder kan het verhuurde immers niet met terugwerkende kracht opnieuw verhuren. De huurder kan het genot van het verhuurde als zodanig niet teruggeven. Ook de geldgever heeft niet de mogelijkheid het aan de geldlener ter beschikking gestelde bedrag achteraf anders aan te wenden. De geldgever heeft derhalve belang bij waardevergoeding.

Ten tweede is van belang dat in de Toelichting-Meijers op artikel 6:210 lid 2 BW wordt gesproken over het onverschuldigd ontvangen genot van een dienst. Verrichte diensten kunnen naar hun aard niet ongedaan worden gemaakt. De geldgever verleent een dienst aan de geldlener. De geldlener heeft vervolgens het genot van deze dienst. Ook dit vormt derhalve een aanwijzing dat het verschaffen van een geldbedrag aangemerkt dient te worden als een prestatie die naar haar aard niet ongedaan gemaakt kan worden.

Overigens dienen prestaties die naar hun aard niet ongedaan gemaakt kunnen worden, te worden onderscheiden van prestaties waarin ongedaanmaking in het concrete geval ‘toevallig’ onmogelijk is (bijvoorbeeld het tenietgaan van een goed of de levering aan een derde). Indien ongedaanmaking van een prestatie ‘toevallig’ onmogelijk is, zijn de artikelen 6:74 en 6:204 en 6:205 BW van toepassing.

Ook dient een onderscheid te worden gemaakt met prestaties die bezwaarlijk ongedaan gemaakt kunnen worden. Bij deze prestaties is ongedaanmaking wel mogelijk, maar wordt dit niet wenselijk geacht (bijvoorbeeld omdat een situatie reeds lange tijd heeft bestaan). Indien een prestatie bezwaarlijk ongedaan gemaakt kan worden, kan de rechter desgevraagd aan de vernietiging geheel of ten dele haar werking ontzeggen (art. 3:53 lid 2 BW).

Verder behoren sommige prestaties die op grond van een nietige overeenkomst zijn verricht en die naar hun aard niet ongedaan kunnen worden gemaakt, niet op geld te worden gewaardeerd (bijvoorbeeld de prestatie van een huurmoordenaar) (artikel 6:211 BW). Ik ga ervan uit dat daar geen sprake van is.

Waardevergoeding

Voor een prestatie die naar haar aard niet ongedaan gemaakt kan worden, treedt een waardevergoeding in de plaats. De reden voor het toekennen van deze waardevergoeding is dat in het economisch verkeer een prestatie altijd een zekere (ruil)waarde heeft (M.W. Scheltema, *Onverschuldigde betaling*, Deventer 1997). Volgens de Toelichting-Meijers is waardevergoeding bij een 'opgedrongen bestedingspatroon' echter niet juist (hiervan is bijvoorbeeld sprake indien een schilder ongevraagd iemands huis schildert). Vandaar dat voor een prestatie die naar haar aard niet ongedaan gemaakt kan worden, slechts in drie situaties een waardevergoeding mogelijk is: 1) de ontvanger is door de prestatie verrijkt, 2) het is aan hem toe te rekenen dat de prestatie is verricht, of 3) hij had erin toegestemd een tegenprestatie te verrichten.

De eerste omstandigheid – welke niet verward dient te worden met de actie uit ongerechtvaardigde verrijking (art. 6:212 BW), aangezien daar de eis wordt gesteld dat de eiser is verarmd – ziet op de situatie waarin een ontvanger zich de noodzakelijke kosten (die hij bij het uitblijven van de prestatie wel had moeten maken) heeft bespaard (de schilder schildert het huis van iemand die het huis toch al wilde laten schilderen). De tweede situatie ziet onder andere op het geval dat een overeenkomst is vernietigd op grond van door de ontvanger gepleegd bedrog. De laatste situatie doet zich vooral voor als de prestatie een uitvloeisel is van een nietige of later vernietigde wederkerige overeenkomst.

Voor het verschaffen van het genot van een geldbedrag treedt een waardevergoeding in de plaats, daar het bedrag is verschaft op grond van een nietige dan wel later vernietigde wederkerige overeenkomst. Er is derhalve aan een van de in artikel 6:210 lid 2 BW genoemde voorwaarden voor een waardevergoeding voldaan. Overigens, niet is uitgesloten dat, afhankelijk van de omstandigheden van het geval, ook aan een van de of beide andere voorwaarden van artikel 6:210 lid 2 BW wordt voldaan.

De waarde die de ontvanger moet vergoeden, is de waarde die aan de prestatie normaal in het economisch verkeer wordt toegekend. Deze waarde wordt berekend naar het tijdstip waarop de prestatie is ontvangen. Op grond van de redelijkheid kan echter geen of een lagere vergoeding worden toegekend. Hiervan is bijvoorbeeld sprake indien de ontvanger het slachtoffer is van bedrog of bedreiging.

Bij een geldleningsovereenkomst zal de waardevergoeding bestaan uit de in het economisch verkeer gebruikelijke rente voor het verschaft geldbedrag. Deze gebruikelijke rente kan gelijk zijn aan de door de geldlener aan de geldgever betaalde rentebedragen. Dit behoeft echter niet steeds het geval te zijn. Mocht er immers door de geldgever een woekerrente bedongen zijn, dan zal de in het economisch verkeer gebruikelijke rente lager zijn dan de betaalde rentebedragen. Ik ga er verder van uit dat zich geen omstandigheden voordoen op grond waarvan het redelijk is dat de waardevergoeding lager is dan de gebruikelijke rente of zelfs nihil.

De waardevergoeding voor het genot van het gebruik van het geldbedrag dient niet te worden verward met de eventuele vruchten die het geldbedrag heeft opgeleverd (de geldlener kan het geldbedrag op een bankrekening hebben gestort en daarover rente hebben ontvangen). Artikel 6:206 (jo. 3:120, 121, 123 en 124) BW bepaalt wat er met de eventuele vruchten dient te gebeuren. Dit artikel is echter niet van toepassing op gebruiksvergoedingen.

Conclusie

Bij een nietige dan wel vernietigde geldleningsovereenkomst kan niet worden volstaan met teruggave van 1) het door de geldgever ter beschikking gestelde bedrag door de geldlener aan de geldgever en 2) de eventueel reeds betaalde termijnen en rentebedragen door de geldgever aan de geldlener. Naast de twee hiervoor genoemde verplichtingen dient de geldlener de geldgever namelijk de waarde te vergoeden die normaal in het economisch verkeer aan het genot van het gebruik van het geleende geldbedrag wordt toegekend. Deze laatste waardevergoeding kan gelijk zijn aan de reeds betaalde rentebedragen, maar dit behoeft niet het geval te zijn.

*Mr. A.H. Lodder
NautaDutilh*